

Hayat Deniz İLTAŞ

Doktora Programı Öğrencisi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, İzmir, Türkiye (deniziltass@gmail.com)
<https://orcid.org/0000-0002-1166-3833>

ÖZBEK CEDİT TİYATROSUNA IŞIK TUTAN BİR ESER: ÇOLPAN'IN YARKINAY ADLI PİYESİNİN İNCELENMESİ*

Özet

On dokuzuncu yüzyılın ortalarında başlayan “Uyanış Devri” olarak da adlandırılan cedidizm, Gaspıralı İsmail’in çıkarttığı Tercüman gazetesi vasıtasıyla başlamış ve bu fikri yenileşme kısa bir sürede yayılmıştır. Dünyanın gerisinde kalan bir toplumu inşa ederken dört bir koldan destek sağlamaya çalışan ceditçi aydınlar, yazar, şair, dilbilimci ve gazeteci gibi halkı doğrudan etkileyip yönlendirebilecek bir mesleğe sahiplerdir. Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan, halkını aydınlatmaya gazete yazıları ile başladıktan sonra yazdığı şiirlerdeki ele aldığı konularla millî şuuru uyandırmayı amaçlamıştır. Dünya edebiyatı ile iç içe olan Çolpan, aynı zamanda farklı ülkelerden değerli kalemlerin ele aldığı kitapları çevirerek örnek bir aydın olarak halka kendisini tanıtmıştır. Halka daha fazla erişebilmek için özellikle tiyatro oyunlarında sade ve akıcı bir dil kullanan Çolpan, diğer ceditçi aydınlar gibi edebiyatı ve yazarlığı halkının bilinçlenmesi için bir araç olarak kullanmıştır. Tarihi bir dramatik oyun olan Yarkınay piyesini Lucien Goldmann’ın oluşturma yapısalı metodu ile inceleyen Öztürkçü, okurlara ve araştırmacılara rehber olacak nitelikte bir inceleme kaleme almıştır.

Anahtar Kelimeler: Ceditizm, Özbek Tiyatrosu, Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan, Piyes, Kitap inceleme

Hayat Deniz İLTAŞ

PhD Student, Ege University, Institute of Social Sciences, Turkish Language and Literature, İzmir, Turkey (deniziltass@gmail.com)
<https://orcid.org/0000-0002-1166-3833>

A WORK THAT SHEDS LIGHT ON THE UZBEK JADID THEATER: AN EXAMINATION OF ÇOLPAN'S PLAY NAMED YARKINAY

Abstract

“Jadidism”, also known as the "Awakening Era," began in the middle of the nineteenth century with the newspaper Tercüman, which was published by Ismail Gaspıralı. This intellectual movement quickly spread. While building a society that lagged behind the rest of the world, the jadid intellectuals, who try to provide support from all directions, have a

* Geliş Tarihi: 20 Ocak 2023 – Kabul Tarihi: 5 Şubat 2023

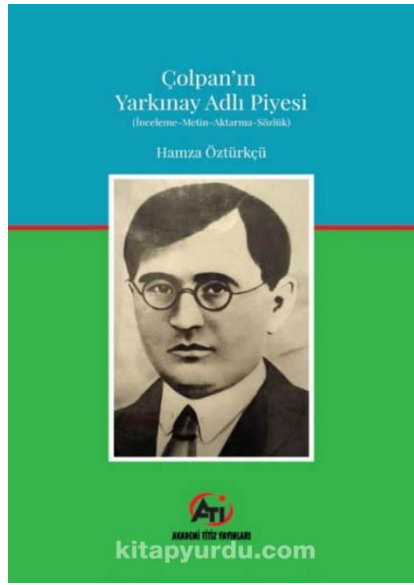
Date of Arrival: 20 January 2023 – Date of Acceptance: 5 February 2023

Келген күні: 20 қаңтар 2023 ж. – Қабылданған күні: 5 ақпан 2023 ж.

Поступило в редакцию: 20 январь 2023 г. – Принято в номер: 5 февраль 2023 г.

profession that can directly influence and direct the public, such as writers, poets, linguists and journalists. After Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan started to enlighten his people with newspaper articles, he aimed to awaken national consciousness with the subjects he dealt with in his poems. Being intertwined with world literature, Çolpan also introduced himself to the public as an exemplary intellectual by translating books on valuable items from different countries. Çolpan, who used plain and fluent language, especially in theater plays, to reach the public more, used literature and authors to raise his people's awareness of his people, like other jadid intellectuals. Examining Yarkınay play, which is a historical dramatic play, with Lucien Goldmann's structuralist method, Öztürkçü wrote a review that will guide readers and researchers.

Keywords: Jadidism, Uzbek theater, Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan, Stage play, Book review

Cedidizm, on dokuzuncu yüzyılın başlarında Kırım'da ortaya çıkan ve aynı yüzyılın ikinci yarısında Türkistan'da yayılan; eğitim, öğretim, dil ve sosyal hayata intikal eden toplumsal bir yenileşme hareketidir. Begali Kasimov bu harekete Uyanış Hareketi de demektedir.

“Yeni” anlamına gelen cedit kelimesi yeni insan, yeni anlayış, yeni nesil gibi geniş anlamlar barındırmaktadır. Gaspıralı tarafından Kırım'da çıkarılan gazete ile başlayan bu uyanış hareketi, döneme yeni bir soluk getirmiştir. Dilde, fikirde, işte birlik gayesi güden ceditçiliği benimseyen aydınlar giderek artmış ve Kırım'da başlayan yenilik kıvılcımı tüm Türk dünyasını sarmaya başlamıştır. Harlanan bu alevle birlikte Özbek edebiyatı kalemi keskin bir yazar kazanmıştır. Henüz çocuk yaşlarda Gaspıralı İsmail'i tanıyan, Tercüman gazetesine gönderdiği mektupla Gaspıralı İsmail'in dikkatini çeken Çolpan, daha sonraki yıllarda cedidizmin de Türkistan'daki en büyük kanallarından biri olacaktır. Çocukluk yılları

Rusya'nın çalkantılı dönemlerine denk gelen Çolpan, Rusya'nın politikalarıyla büyümüş olsa da içindeki Türklük bilincini kaybetmemiş aksine yaş aldıkça bu bilince tutunmuştur. Asıl adı olan Çolpan, gökyüzünün en parlak yıldızlarından biri olan Venüs anlamına gelmektedir. Çolpan, eserlerini kaleme aldıkça Özbek edebiyatının en parlak yıldızı haline gelmiştir. Aynı zamanda eski zamanlarda insanların yollarını bulmak için Çolpan yıldızına baktıkları söylenmektedir. Yazdığı gazete yazıları ile halkı aydınlatmayı amaçlayan Çolpan, sadece gazetede yazmakla kalmamış, dünya edebiyatının çeşitli eserlerini çevirerek halkını bilinçlendirmeye çalışmıştır. Hayatını halkına hizmet etmeye adanmış ve bu uğurda Stalin yönetiminde canını vermiş olan Çolpan'ın özellikle tiyatro eserleri sembolik anlatımlar içermektedir.

Tarihi kişileri de piyesine dâhil eden Çolpan, edebi açıdan oldukça zengin bir eser kaleme almıştır. Öztürkçü, Çolpan'ı okuyucuya anlatabilmek için önce ceditçilikten ve ceditçi yazarlardan bahsetmiştir. Neredeyse her ceditçi yazarın tek bir gayesi vardır. Bu gaye de halkı aydınlatmak ve bilinçlendirmektir. Bu doğrultuda eserler vererek amaçlarına ulaşmaya çalışan ceditçi yazarlar Türk dünyasının her yerine yayılarak büyük bir yenilik ateşi yakmıştır. Özbekistan'da bu ateşin yaktığı meşaleyi, Mahmut Hoca Behbudî'den sonra en önde gururla taşıyan Çolpan, şiirsel üslup kullandığı eserlerinde halkı bilinçlendirme amacı güderken aynı zamanda oldukça sürükleyici eserler kaleme almıştır. Yarkınay da bu eserlerden biridir.

Edebiyatı amaçtan çok araç olarak gören Çolpan, diğer ceditçilerin de yaptığı gibi tek bir türe bağlı kalmamış şiir, tiyatro, hikâye ve makale gibi türlerde eserler kaleme almıştır. Eserlerinin tamamında şiirsel bir üslubun hâkim olduğu görülür. Sovyet yönetiminin baskıcı rejimine rağmen yazmaya devam etmiştir. Eserlerinde sembolik anlatımı tercih ederek, halka bir mesaj vermeyi amaçlamıştır. Bu esasen bir zaruriyetten doğmuştur. Sovyet rejiminden korunmak için alegorik bir anlatımı diğer yazarlar gibi Çolpan da seçmiştir.

Şiir, hikâye gibi türlerin yanında özellikle tiyatro sahasında ses getirecek eserler kaleme alan Çolpan, sahip olduğu milli şuuru tiyatro eserlerinde de halka aktarmıştır. Moskova'da bulunduğu süre zarfında batının tiyatro tekniğini öğrenen Çolpan, aynı zamanda Batı edebiyatının en iyi tiyatrolarını, oyunlarını da görmüştür. Tiyatro alanında önemli eserleri Özbek Türkçesine aktarmıştır. Bunların içerisinde Shakespeare'in eserleri de bulunmaktadır.

Özbek Edebiyatının ve Özbek ceditçiliğinin yapıtaşlarından biri olan Çolpan'ın Yarkınay adlı piyesi Hamza Öztürkçü tarafından incelenmiştir. Akademi Titiz Yayınları tarafından 2019 yılında basılan bu eser, giriş,

Özbek Cedit tiyatrosu, Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan, Yarkınay Piyesi ve Metinler adlı bölümlerden oluşmaktadır.

Kitabın giriş bölümünde (15-60), eserin incelendiği teknik olan Lucien Goldmann'ın oluşumsal yapısalcı eleştiri metodu incelenmiştir. Yazarın zihniyetinin anlaşılabilmesi için önce ceditçiliğin kavranması gerekmektedir. Öztürkçü, ceditçiliğin ortaya çıkışını detaylı bir biçimde ele almış, ceditçiliği her yönden incelemiştir.

Kitabın ilk bölümünde (47-60), Özbek cedit tiyatrosunun doğuşu anlatılmaktadır. Türk, Azerbaycan, Tatar ve Rus tiyatrosu Özbek tiyatrosunun gelişiminde büyük bir rol oynamıştır. 1910'lu yıllardan sonra ilk ürünlerini veren Özbek cedit tiyatrosu hakkında bilgi ve örnekler verilmiştir. Cedit drama yazarları ve ilk piyeslerinden de bahseden Öztürkçü, Çolpan'ın yanında diğer ceditçi aydınların çalışmalarını da anlamak için okuyucuya fırsat sunmuştur. Sadece Özbek değil aynı zamanda Türk, Rus ve Kırım Tatar tiyatrosunun özelliklerini de taşıyan Modern Özbek tiyatrosunun gelişiminden bu bölümde bahsedilmiştir.

İkinci bölüm (65-91), kitabın konusunun temelini oluşturan Özbek cedit edebiyatının keskin kalemi Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan'a ayrılmıştır. Bu bölümde Çolpan'ın hayatı, sanatı, eserleri ve Çolpan ile ilgili yapılan bilimsel çalışmalara yer verilmiştir. Öztürkçü, ulusal ve uluslararası olmak üzere geniş bir şekilde kaynak taraması yapmış ve bu kaynakları inceleyerek okuyucuya sunmuştur. Eserleri, şiirleri ve hikâyeleri hakkında genel bir bilgi verilmiştir. Yazar, aynı zamanda Çolpan hakkında Özbekistan'da yapılan çalışmalara da değinmiştir.

Üçüncü ve asıl bölüm olan Yarkınay Piyesi adlı bölüm (93- 167), içerik bakımından en geniş tutulan bölümdür. Yazar öncelikle eserin olay örgüsünü çıkarmış, zaman, mekân, kişiler üzerinden bir inceleme yapmıştır. Yaptığı tüm incelemelerde yazarın kullandığı teknik Lucien Goldmann'ın oluşumsal yapısal eleştiri tekniğidir. Yarkınay piyesini yazıldığı dönem ve ele aldığı konu bakımından en kapsamlı şekilde inceleyebilmek için edebiyat sosyolojisinden yararlanan yazar, Lucien Goldmann'ın oluşumsal yapısalcı eleştiri tekniğini kullanmıştır.

Edebi eserler içerik ve biçim olmak üzere iki temel ögeden oluşur. Sanat ürününün anlaşılabilir olması için bu iki ögenin dikkatli bir şekilde hazırlanması gerekmektedir. İçerik ve biçimi anlamak için eseri üzerinde neden-sonuç ilişkisi kurmak oldukça önemlidir. Lucien Goldmann, kendi tekniğinde eserin oluşumunda payı olan çevresel faktörleri de neden-sonuç ilişkisine eklemiştir. Toplum ve edebiyatı birbirinden ayırmayan, toplumun beslendiği kaynak olarak edebi eserleri kabul eden Goldmann için, edebi eser incelenmesinde atılacak ilk adım eserin tarihsel çerçevesinin saptanması ve ona göre incelenmesidir.

Yazarın seçtiği bu tekniğe göre eserde kullanılan tüm anlatım tekniklerinin yanında tarihi çevre ve diğer kültürel unsurlar da incelenmiştir. Yazarın, eserde bahsettiği olayların arka planı hem halkın kültürü açısından okuyucuya bilgi verirken hem de bulunduğu dönemin tarihsel bir izini taşır.

Yazar, dördüncü ve son bölümde (169-253), Yarkınay piyesini Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesi olarak iki farklı şekilde okuyucuya sunmuştur. Son bölümün ardına eklediği sözlük (333-343), eserin orijinalini anlama konusunda oldukça faydalı olmuştur. Yazarın Çolpan ile ilgili eklediği bazı görseller ile kitabın içeriği zenginleştirilmiştir. Bölüm sonunda yazar istifade ettiği kaynakları Kaynakça (347-353) başlığında vermiştir. Ulusal ve uluslararası kaynaklardan yararlandığı açıkça görülür.

Çolpan'ın hayatı ve özellikle Özbek cedit tiyatrosunda Çolpan'ın çalışmaları hakkında bu şekilde düzenli bir çalışmanın eksik olması, bu çalışmayı daha da kıymetlendirmektedir. Özbek edebiyatı, ceditçilik ve Özbek tiyatrosu gibi alanlarda araştırma yapacak olan araştırmacılara rehber niteliğinde bir inceleme sunulmuştur.

Kaynakça

- Abdusamatov, Hafiz, (2018) "Çolpan'ın Tiyatroya Ait Fikirleri" (Çev.: Hamza Öztürkçü), *Temrin Dergi* 88.
- Aktaş, Şerif, (1998). *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş* (3. Baskı), Akçağ, Ankara.
- Çolpan, Abdülhamid Süleyman, (2018). "Edebiyat Nedir?" (Çev.: Hamza Öztürkçü), *Temrin Dergisi*, 88.
- Gaspıralı İsmail, Roman ve Hikâyeleri*, (2017). Yavuz Akpınar, Bayram Orak, Nazım Muradov (Haz.), Ötüken, İstanbul.
- Kasımov, Begali, (2009). *Milli Uyanış*, (Çev.: Fatma AÇIK), Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.
- Öz, Aynur, (2002). "Özbek Edebiyatında Tiyatro Türü Üzerine", Türkler (Ed.: Hasan Celal GÜZEL vd.), *Yeni Türkiye*, Ankara.
- Öztürkçü, Hamza, (2019), *Çolpan'ın Yarkınay Adlı Piyesi* (İnceleme- Metin- Aktarma- Sözlük), Akademi Titiz, İstanbul.
- Tekin, Mehmet, (2018). *Roman Sanatı I* (Romanın Unsurları), Ötüken Neşriyat, İstanbul.